

Igor Jovanović – Igor Šaponja, *Bili smo samo brojevi: Istrani u koncentracijskim logorima u Drugome svjetskom ratu*, Pula: Udruga antifašističkih boraca i antifašista Grada Pule – Povijesni i pomorski muzej Istre – Istarsko povijesno društvo, 2016., 119 str.

Kao rezultat dugogodišnjeg terenskog rada u istraživanju građe, prikupljanju i dokumentiranju svjedočanstava Istrana nastala je knjiga Igora Jovanovića i Igora Šaponje *Bili smo samo brojevi: Istrani u koncentracijskim logorima u Drugome svjetskom ratu* objavljena 2016. u Puli u izdanju Udruge antifašističkih boraca i antifašista Grada Pule / Associazione dei combattenti antifascisti e degli antifascisti della Città di Pola, a suizdavači su Povijesni i pomorski muzej Istre / Museo storico e navale dell'Istria te Istarsko povijesno društvo / Società Storica Istriana.

Knjiga se sastoji od više manjih poglavlja. Nakon »Predgovora« (str. 9) Tomislava Ravnića slijedi tekst Gracijana Kešca, ravnatelja Povijesnog i pomorskog muzeja Istre naslova »O projektu *Istarske sudbine* na izložbi *SLOBODA NARODU! Antifašizam u Istri – LIBERTÀ AL POPOLO! L'antifascismo in Istria*«. Kešac je istaknuo da je Muzej obilježio 70. obljetnicu završetka Drugoga svjetskog rata i pobjede nad fašizmom i nacizmom otvaranjem navedene izložbe. Tom je prigodom kao sastavni dio izložbe predstavljen dokumentarni film Igora Jovanovića i Igora Šaponje sa snimljenim svjedočanstvima Istrana o njihovu zatočeništvu u sabirnim i zarobljeničkim logorima tijekom Drugoga svjetskog rata.

U »Uvodu« (13 – 14) autori upoznaju čitatelja s istraživačko-dokumentacijskim projektom »Istrani u sabirnim i zarobljeničkim logorima za Drugog svjetskog rata i poraća« koji su pokrenuli 2006. s ciljem prikupljanja što većeg broja auditivnih i video svjedočanstava preživjelih istarskih zatočenika svih logora u Drugome svjetskom ratu i poraću. Objasnili su također metodologiju rada tijekom razgovora s preživjelim logorašima i stradalnicima, ali i istaknuli razne subjektivne i objektivne poteškoće i izazove s kojima su se susreli tijekom rada. Istaknuli su i kako su do objavljivanja ove publikacije prikupili 114 audio i video svjedočanstava ljudi koji su preživjeli strahote zatočeništva u raznovrsnim logorima za vrijeme Drugoga svjetskoga rata.

U prvom su se dijelu poglavlja »Holokaust i kratka povijest« (17 – 22) Jovanović i Šaponja dotaknuli terminologije za masovna ubojstva ljudi u Drugome svjetskom ratu. Istaknuli su da se u kontekstu stradanja stanovnika Istre u tom ratu može koristiti termin holokaust jer se odnosi na cjelokupnu populaciju koja je živjela na istarskom poluotoku u to vrijeme. U nastavku u dvama kraćim tekstovima obrađuju holokaust od 1933. do 1939. te od 1939. do 1945. godine.

Na početku poglavlja »Logori i vrste logora« (23 – 29) nalazi se karta Europe s istaknutim njemačkim i talijanskim logorima tijekom Drugoga svjetskog rata. Na karti su specificirani logori smrti, tranzitni logori, sabirni centri za Istrane te koncentracijski logori. Autori su napomenuli da su koncentracijski logori mjesta masovnog zatočenja domaćeg i stranog civilnog stanovništva (katkada i vojnika) u izoliranim, većim ograđenim prostora-

rima. Istaknuli su da su rijetko postojale čiste vrste logora, odnosno da je »prevladavala promjenjiva isprepletenost koja je ovisila o različitim okolnostima te je prilagođavana potrebama i volji osnivača.« U tekstu »Sustav njemačkih koncentracijskih logora« autori su napomenuli da je nakon otvaranja koncentracijskih logora Oranienbur (20. ožujak 1933.) i Dachau (21. ožujka 1933.) do kraja mjeseca već bilo otvoreno pedesetak logora. Smrtne su se kazne razlikovale ovisno o kategorijama zatočenika. U punom su značenju koncentracijski logori povezani s totalitarnim sustavima, a prva raširena mreža logora s velikim brojem zatočenika stvorena je u SSSR-u. U podnaslovu »Sustav talijanskih koncentracijskih logora« Jovanović i Šaponja prate razvoj koncentracijskih logora u Kraljevini Italiji kroz tri faze (prva, od dolaska fašista na vlast 1922. do početka Drugoga svjetskog rata; druga, od početka rata do kapitulacije Italije u rujnu 1943.; treća, od kapitulacije Italije do kraja rata). Posebno su istaknuli najzloglasniji logor Risiera di San Sabba u Trstu koji je istodobno bio koncentracijski logor i logor smrti, jedan od rijetkih takve vrste u zapadnoj Europi. Od velikog broja mrtvih identificirano je više od 400 imena spaljenih i ubijenih logoraša iz Slovenskoga primorja, Istre i Hrvatskoga primorja.

Slijede četiri poglavlja o posebnim vrstama logora, »Logori smrti« (30 – 35), »Radni logori« (36 – 37), »Zarobljenički logori« (38 – 39) i »Tranzitni logori« (40) u kojima su autori na sažet i jasan način opisali pojavu i značaj logora te su tekst popratili mnogim foto-fografskim materijalima. Valja istaknuti zanimljiv shematski prikaz puta istarskog logoraša od uhićenja do logora (41), kao i poglavlje »Istarski logoraši – problem brojki« (42 – 43) u kojem ističu da je problem o broju Istrana u koncentracijskim logorima višeznačan te da još uvijek nije zadovoljavajuće riješen jer se detaljni popisi nisu uspjeli napraviti već se »barata mogućim brojkama«.

U poglavlju »Istarski logoraši u kontekstu holokausta« (44 – 49) Jovanović i Šaponja pišu da su iz prikupljenih svjedočanstava logoraša saznali kako u mnogočemu ti logoraši imaju sličan logoraški put. Naime, u logorima su završavali mladi ljudi, neki su od njih tada bili maloljetni, uhićeni su u razdoblju od Rommelove ofenzive u listopadu 1943. do kraja siječnja 1945., većina zato jer je sudjelovala u antifašističkom pokretu, kao borci ili simpatizeri. Ističu da je svakom od ispitanika prvi susret s logorom bio šokantan.

Poglavlje »Svjedočanstva istarskih logoraša« (55 – 108) autori su podijelili u šest manjih jedinica, odnosno svjedočanstva ispitanika prema logorima u kojima su bili. Metodom su usmene povijesti autori prikupili sjećanja iz Dachaua (Milan Černjul, Frane Galant, Giuseppe Giuliani, Paškvalin Lino Jadreško, Jordan Kerjak, Petar Košara, Josip Krizmanić, Ivan Petrić, Blaž Pletikos, Ivan Rojnić, Stjepan Šaina, Srećko Feliće Tominović, Nino Ivan Urti i Karlo Dragutin Voić), Buchenwalda (Milan Krbavac i Albert Mateis), Mauthausena (Milan Sirotić), Flossenbürga (Evelino Gropuzzo), Bergen-Belsena (Ana Buršić, Ana Dobranović, Ida Legović i Rina Smajla) i Auschwitz (Anka Bužleta, Marija Demarin, Amalija Ljuba Gržetić, Jagata Jelenić, Marija Kilić, Oleg Mandić, Marija Marečić, Ljubo Percan, Milka Pikot, Marija Švara, Ana Tomišić i Ana Zulian).

Nakon 35 svjedočanstava u knjizi se nalazi još pet kratkih poglavlja, »Iz recenzije« (109), »Ilustracije« (111 – 112), »Literatura i izvori« (113 – 114), »Zahvala« (117) i »O auto-

rima« (119). Na stražnjoj se korici s unutarnje strane nalazi DVD s vrlo upečatljivim video svjedočanstvima.

Na kraju valja spomenuti da knjiga obiluje bogatom fotografskom građom koju su Jovanović i Šaponja prikupili iz Povijesnog i pomorskog muzeja Istre, Državnog arhiva u Pazinu, ali i iz privatnih zbirki. Pohvaliti treba također i tim zadužen za grafičko oblikovanje te ilustraciju karata. Knjiga *Bili smo samo brojevi: Istrani u koncentracijskim logorima u Drugome svjetskom ratu* postigla je cilj – zabilježila je tragičnu sudbinu pojedinca i na taj način čuva uspomenu na velike žrtve u borbi protiv fašističke i nacističke ideologije. Ona je i doprinos priznavanju patnje svih žrtava logora tijekom Drugoga svjetskog rata. Knjiga je vrijedno djelo koje može poslužiti širokoj čitateljskoj publici te nedvojbeno predstavlja važan doprinos (u)poznavanju povijesti stanovnika istarskog poluotoka.

Željko Cetina